

รายงานเบื้องต้น

การเพาะปลูกข้าวดำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่น
ต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (งวดที่ 1)

จัดทำโดย

ศาสตราจารย์ ดร. บั้วพันธ์ พรหมพักพิง

ศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์เอกชนสาธารณประโยชน์

สนับสนุนโดย
กรมทรัพยากรน้ำ

กันยายน 2568

รายงานเบื้องต้น การเพาะปลูกข้าวท่ามกลางแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่น
ต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (งวดที่ 1)

จัดทำโดย

ศาสตราจารย์ ดร. บัณฑิต พรหมพักพิง

ศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์เอกชนสาธารณสุขประโยชน์

สนับสนุนโดย

กรมทรัพยากรน้ำ

กันยายน 2568

คำนำ

รายงานฉบับนี้จัดทำขึ้นภายใต้โครงการ “การเพาะปลูกข้าวดำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ” ซึ่งดำเนินการในพื้นที่ลุ่มน้ำยัง ครอบคลุมตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของเกษตรกรและชุมชนในการปรับตัวต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ผ่านการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวท้องถิ่น การพัฒนาระบบการผลิตที่ยั่งยืน และการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

เนื้อหาของรายงานมุ่งสะท้อนถึงความเป็นมา โครงสร้างการดำเนินงาน การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ตลอดจนการเชื่อมโยงกับกรอบนโยบายระดับสากลและระดับประเทศ ได้แก่ นโยบายสิ่งแวดล้อมและสังคม (ESP) และนโยบายด้านเพศ (GP/GAP) ของ Adaptation Fund เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561–2580) นอกจากนี้ยังได้รวบรวมข้อค้นพบจากการลงพื้นที่ทั้งในด้านโอกาสและความท้าทายของการเพาะปลูกข้าวดำ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาต่อยอดสู่ความมั่นคงทางอาหาร ความเท่าเทียมทางสังคม และความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม

รายงานฉบับนี้จึงมิได้เป็นเพียงเอกสารสรุปผลการดำเนินงาน หากแต่เป็นกรณีศึกษาเชิงบูรณาการที่สามารถใช้เป็นต้นแบบสำหรับการขับเคลื่อนการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อไป

ศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง

กันยายน 2568

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ความเป็นมา	1
โครงสร้างการดำเนินงาน	4
การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder analysis)	8
การวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของการดำเนินโครงการเข้ากับแผนการประเมินด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (ESMP) และแผนด้านความเท่าเทียมระหว่างเพศ (Gender Action Plan)	13
โอกาสและความท้าทายของการเพาะปลูกข้าวดำ	16
อ้างอิง	18
ภาคผนวก	19

สารบัญรูป

เรื่อง	หน้า
รูปที่ 1 กราฟแสดงปริมาณน้ำฝนรวมรายเดือน (มม.) ปี 2567	4
รูปที่ 2 แผนที่ลุ่มน้ำยัง	5
รูปที่ 3 แผนที่กลุ่มชุดดินกาฬสินธุ์	6
รูปที่ 4 แผนที่กลุ่มชุดดินร้อยเอ็ด	7

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางสรุปข้อมูลพื้นฐาน	3
ตารางที่ 2 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	13

ชื่อโครงการ: การเพาะปลูกข้าวดำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ระยะเวลาดำเนินการ: 90 วัน ตั้งแต่ วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2568 ถึง วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2568

1. ความเป็นมา

การเพาะปลูกข้าวดำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ดำเนินงานภายใต้ โครงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโดยอาศัยระบบนิเวศ ในบริบทความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนาในลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong EbA South: Enhancing Climate Resilience in the Greater Mekong Sub-region through Ecosystem-based Adaptation in the context of South-South Cooperation) โดยกรมทรัพยากรน้ำ ซึ่งดำเนินการตามแผนงานและกรอบกิจกรรมการปรับตัวโดยอาศัยระบบนิเวศ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านทรัพยากรน้ำ ด้านการเกษตร ด้านนิเวศป่าไม้ และด้านอาชีพ มีระยะเวลาดำเนินการ 90 วัน ตั้งแต่ วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2568 ถึง วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2568

ทั้งนี้ การเพาะปลูกข้าวดำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เป็นการดำเนินงานในด้านการเกษตร ตามมาตรการการทำการเกษตรที่ยืดหยุ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของเกษตรกร มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายโดยโครงการฯ ในพื้นที่ที่มีความเปราะบางจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศส่งผลให้ได้รับผลกระทบต่อการเกษตร มีปริมาณผลผลิตทางการเกษตรลดลงโดยเฉพาะผลผลิตจากข้าวสายพันธุ์หลักที่มีการปลูกในชุมชนเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการประชุมหารือหรือทบทวนองค์ความรู้จากภูมิปัญญาการเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์ท้องถิ่นร่วมกับพื้นที่เป้าหมาย พบว่า การเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์ท้องถิ่นได้แก่ ข้าวดำ สายพันธุ์ต่างๆ สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศได้ดี มีคุณสมบัติในการทนน้ำท่วม และน้ำแล้ง มีความทนทานต่อโรคและแมลง ทั้งยังมีคุณสมบัติทางโภชนาการสูงเพราะมีแอนโทไซยานิน (anthocyanin) ซึ่งเป็นสารประกอบสำคัญในการต้านอนุมูลอิสระสาเหตุของการเกิดโรคสำคัญต่าง ๆ ในปริมาณสูง รวมถึงโอกาสทางการตลาดในกลุ่มผู้บริโภคทางเลือกอาหารเพื่อสุขภาพ จึงสนับสนุนให้มีการเพาะปลูกข้าวดำมากขึ้นควบคู่กับการเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์หลัก เพื่อเพิ่มโอกาสในการฟื้นตัวของปริมาณผลผลิตข้าว และลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

โครงการฯ ได้กำหนดพื้นที่ เป้าหมาย ได้แก่ พื้นที่ลุ่มน้ำยัง ประกอบด้วย 3 พื้นที่ ได้ครอบคลุมลุ่มน้ำยังตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง โดยแต่ละพื้นที่มีลักษณะภูมิประเทศ ดิน ทรัพยากรน้ำ บริบททางเศรษฐกิจของพื้นที่ รวมไปถึงปัญหาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ประกอบด้วย

1. ลุ่มน้ำยังตอนบน ได้แก่พื้นที่ ตำบลสายนาวัง อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์

ตำบลสายนาวัง มีประชากรส่วนใหญ่มิใช่สายภูไท รองลงมาคือเชื้อสายลาวและญ้อ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบสูง ลักษณะ ดินร่วนปนทรายเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ส่วนมากใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกซึ่งเป็น

ที่นาตอน จึงยังไม่สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากศักยภาพ ลักษณะดิน และการขาดน้ำ ซึ่งมักมีฝนตกชุกในฤดูฝน และเนื่องจากตั้งอยู่ในบริเวณหุบเขาและที่ราบระหว่างเขา ส่งผลให้ระดับอุณหภูมิต่างจากพื้นที่ราบทั่วไปทำให้มีฤดูกาลชัดเจนคือ หนาวจัด ร้อนจัด และยังพบความแตกต่างของอุณหภูมิระหว่างกลางวันและกลางคืนค่อนข้างมาก ด้านทรัพยากรน้ำ มีลำห้วยไหลผ่าน 5 สาย ได้แก่ ห้วยมะโน ห้วยสายนา ห้วยหนองเม็ก ห้วยกุดแย้ ห้วยน้ำขุ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นห้วยน้ำที่มีน้ำขังเฉพาะช่วงฤดูฝนเท่านั้น ทั้งนี้ อำเภอนาคูเป็นส่วนหนึ่งที่มีพบว่ามีภาวะปลูกข้าวเหนียวเขาวง ซึ่งเป็นข้าวพื้นเมือง GI ของจังหวัดกาฬสินธุ์โดยใช้พันธุ์ข้าวเหนียวกอดีว ซึ่งเป็นข้าวพันธุ์เบา(ข้าวตอ) และ ข้าวเหนียว กข6 นอกจากนี้ ประชาชนในพื้นที่ตำบลสายนาวัง ประกอบอาชีพเป็นเกษตรกรทำนาเป็นหลัก รวมถึงมีการรวมตัวกันทั้งในระดับหมู่บ้านและตำบลเพื่อแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนเกิดเป็นกลุ่มอาชีพในลักษณะต่างๆ

2. ลุ่มน้ำยังตอนกลาง ได้แก่พื้นที่ ตำบลจุมจัง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ตำบลจุมจังมีพื้นที่ทั่วไปมีลักษณะเป็นที่ราบสลับกับที่ราบสูงแบบลูกคลื่น มีห้วยจุมจังและห้วยแดงไหลผ่านสู่ลำน้ำยัง ภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน 3 ฤดูกาล คือ ฤดูหนาว อากาศหนาวและแห้งแล้ง ฤดูร้อน อากาศร้อนจัด และฤดูฝน มีฝนตกชุกช่วงลมมรสุมพัดผ่าน มีดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติถือเป็นปัจจัยพื้นฐานต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของตำบล มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายซึ่งมีศักยภาพปานกลางสำหรับการเกษตร มีแหล่งน้ำสำคัญหลายประเภท เช่น ห้วย หนอง คลอง ร่องน้ำ และฝาย ซึ่งเป็นทรัพยากรหลักในการอุปโภคบริโภคและการเกษตรของประชาชนในพื้นที่ ในขณะที่พื้นที่ป่าไม้คงเหลือมีเพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่เป็นป่าโคกและป่าสาธารณะประจำหมู่บ้านที่ยังคงมีบทบาทต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศในท้องถิ่น ผลผลิตทางการเกษตรของพื้นที่มาจากทั้งเกษตรกรรมและปศุสัตว์ โดยเกษตรกรรมหลัก ได้แก่ การทำนาข้าวเหนียว ข้าวเจ้า รวมทั้งการทำไร่พืชเศรษฐกิจ เช่น อ้อย ยางพารา มันสำปะหลัง และปลูกถั่วลิสง รวมไปถึงอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรขนาดเล็กในตำบล มีจำนวนครัวเรือนที่ขึ้นทะเบียนเป็นเกษตรกรทั้งหมด 1,765 ครัวเรือน ทั้งนี้ ในเขตอำเภอกุฉินารายณ์มีโรงงานน้ำตาลตั้งอยู่ ส่งผลให้ตำบลจุมจังและพื้นที่ตำบลใกล้เคียงหันมาปลูกอ้อยเพื่อจำหน่ายอ้อยสดให้กับโรงงานดังกล่าว

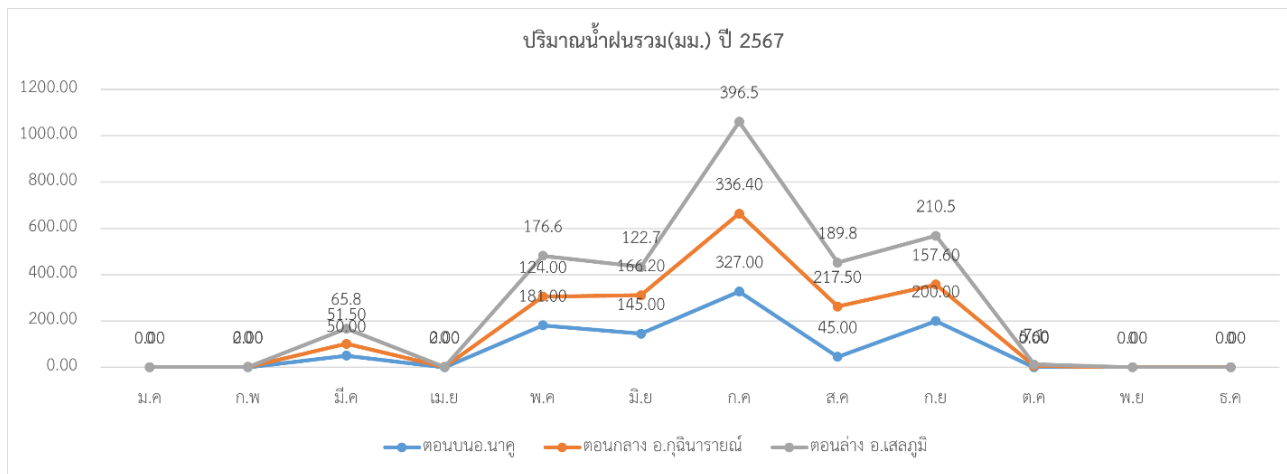
3. ลุ่มน้ำยังตอนล่าง ได้แก่ พื้นที่ตำบลวังหลวง อำเภอสหัสภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

พื้นที่โดยทั่วไปของตำบลวังหลวงเป็นพื้นที่ราบลุ่มตอนล่างของลำน้ำยัง ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย การใช้ประโยชน์ที่ดินด้านการเกษตรส่วนใหญ่ใช้เพาะปลูกข้าว ยางพารา และ อ้อย ทางด้านทิศตะวันออกของตำบลมีลำน้ำยังไหลผ่าน ซึ่งพื้นที่บางส่วนมักประสบปัญหาน้ำท่วมขังในฤดูฝน โดยเฉพาะบริเวณใกล้เคียงกับลำน้ำยัง ขณะที่ในฤดูร้อนลำน้ำยังมักแห้งขอดทำให้ไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการเกษตรได้อย่างเพียงพอ ด้านสภาพอากาศมีฝนตกชุกในฤดูฝนระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม ฤดูหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงมกราคม และฤดูร้อนระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน โดยมีความแตกต่างของอุณหภูมิระหว่างกลางวันและกลางคืนค่อนข้างมาก มีการตั้งกลุ่มความร่วมมือระดับท้องถิ่นต่างๆ และการขอเสียดอกเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและ

เป็นสินค้าพื้นเมืองที่โดดเด่น นอกจากนี้ ตำบลวังหลวงยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ เช่น ห้วยวังหลวง กุดโง้ง ห้วยแล้ง ห้วยสิงหาราช ห้วยชัน ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่ใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรของชุมชน

ตารางที่ 1 ตารางสรุปข้อมูลพื้นฐาน

	พื้นที่		
	ยังตอนบน	ยังตอนกลาง	ยังตอนล่าง
พื้นที่รวม (ตร.กม.)	23 ตารางกิโลเมตร	49.1 ตารางกิโลเมตร	43.20 ตารางกิโลเมตร
จำนวนประชากร (คน)	4,087 คน	9,462 คน	5,943 คน
ชาย	2,005	4,715	2,967
หญิง	2,082	4,747	2,976
จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	1,149 ครัวเรือน	2,628 ครัวเรือน	1,704 ครัวเรือน
จำนวนครัวเรือนเกษตรกร	946 ครัวเรือน	1,725 ครัวเรือน	1,189 ครัวเรือน
อาชีพหลัก	เกษตรกร ทำนาข้าว	เกษตรกร ทำนาข้าว	เกษตรกร ทำนาข้าว
ผลิตภัณฑ์หลักของชุมชน	ผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายอมคราม	การทำน้ำอ้อยก้อน การจักรสานไม้ไผ่ สานแห หมอพื้นบ้าน การทอผ้าพื้นเมือง	ทอเสื่อกก
ปริมาณน้ำฝนรวม 12 เดือน (มม. 2567)	948.0	1,062.80	1,169.00
ลักษณะดิน (ดูแผนที่ชุดดิน)	ร่วนปนทราย	ร่วนปนทราย	ร่วนปนทราย

รูปที่ 1 กราฟแสดงปริมาณน้ำฝนรวมรายเดือน (มม.) ปี 2567

2. โครงสร้างการดำเนินงาน

โครงการฯ ได้กำหนดให้มีการจัดตั้ง ผู้ประสานงานท้องถิ่น จำนวน 3 คน ครอบคลุมกลุ่มน้ำยังตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง ได้แก่ นางสาวคณิษฐา พลขยัน (แจนแวน) กลุ่มน้ำยังตอนบน นางรัตนารัตน์ ลือฉาย (หนู่ย) กลุ่มน้ำยังตอนกลางและนายอาญาสิทธิ์ เหล่าชัย (อาฟ) กลุ่มน้ำยังตอนล่าง

โดยผู้ประสานงานท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างโครงการกับเกษตรกรและชุมชนในพื้นที่ โดยคัดเลือกเกษตรกรนำร่อง คัดเลือกแปลงนาสาธิต พื้นที่ละ 1 แปลงจำนวน 1 ไร่ และแปลงนาเครือข่าย (ภาคผนวก) ที่มีความเหมาะสมเข้าร่วมโครงการพร้อมสนับสนุนข้อมูล การวางแผนและจัดกิจกรรมเพาะปลูกข้าว ก้าตามแนวทางของโครงการ นอกจากนี้ ผู้ประสานงานท้องถิ่นยังมีบทบาทในการประสานงานกับชุมชน และท้องถิ่น ในการติดตามผลการดำเนินงานของเกษตรกรนำร่องและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้ง การสนับสนุนให้เกิดแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างพื้นที่ ความเชื่อมโยงนี้ช่วยให้การดำเนินโครงการฯ มีประสิทธิภาพสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน และสนับสนุนมาตรการการทำการเกษตรที่ยืดหยุ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศอย่างยั่งยืนด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน

นอกจากนี้การดำเนินโครงการฯ ยังต้องอาศัยการสนับสนุนจากส่วนอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำที่ 2 ร้อยเอ็ด และสำนักงานทรัพยากรน้ำที่ 4 ซึ่งมีนักวิจัยอาวุโส 1 คน คอยติดตาม สนับสนุนการดำเนินงานในพื้นที่

รูปที่ 2 แผนที่ลุ่มน้ำยัง

3. การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder analysis)

การดำเนินโครงการเพาะปลูกข้าวดำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างรอบด้าน เนื่องจากโครงการเกี่ยวข้องกับทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม การสนับสนุนและความร่วมมือจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลากหลายกลุ่มจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้โครงการบรรลุวัตถุประสงค์และดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน โดยจากการสำรวจพื้นที่ พบผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักดังนี้

1. เกษตรกรผู้ปลูกข้าวดำ เกษตรกรถือเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักที่ได้รับประโยชน์โดยตรงจากโครงการ ผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ การพัฒนาทักษะ และการสนับสนุนด้านเทคนิค เกษตรกรมีบทบาทสำคัญในการนำแนวทางเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อสภาพภูมิอากาศไปปฏิบัติจริง หากเกษตรกรมีความตระหนักและเห็นคุณค่าของโครงการ จะเอื้อต่อการขยายผลอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง

2. หน่วยงานภาครัฐ

2.1. หน่วยงานระดับนโยบาย เช่น กรมการข้าว กรมส่งเสริมการเกษตร กรมทรัพยากรน้ำ มีบทบาทในการกำหนดนโยบาย สนับสนุนงบประมาณ และกำกับทิศทางการดำเนินงาน ความร่วมมือจากหน่วยงานเหล่านี้ ช่วยสร้างความน่าเชื่อถือให้กับโครงการ และเชื่อมโยงการดำเนินงานเข้าสู่กลไกระดับพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน

2.3 หน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่น เช่น

- สำนักงานเกษตรอำเภอ นาคู จ.กาฬสินธุ์: สนับสนุนบุคลากรให้คำปรึกษาด้านโรคและแมลง
- สำนักงานเกษตรอำเภอเสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด: แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ด้านการผลิตข้าวดำและประชาสัมพันธ์แก่เกษตรกร
- เกษตรอำเภอประจำตำบลจุมจัง: ส่งเสริมและควบคุมงานด้านเกษตรในพื้นที่ รวมถึงพัฒนาเกษตรกรองค์กรเกษตรกร วิสาหกิจชุมชน และจัดการผลผลิต

3. หน่วยงานท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) มีบทบาทสำคัญในฐานะหน่วยงานที่ใกล้ชิดกับประชาชนและเกษตรกร โดยทำหน้าที่สนับสนุนบุคลากร กิจกรรม และการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ เช่น

- อบต.สายนาวัง อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์: สนับสนุนบุคลากรเข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรม
- เทศบาลตำบลจุมจัง: ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหารและส่งเสริมการเกษตร เช่น การพัฒนาเกษตรกร การถ่ายทอดความรู้ และการส่งเสริมอาชีพ

4. เครือข่ายภาคประชาสังคม ภาคประชาสังคมในแต่ละพื้นที่มีบทบาทในการสนับสนุนองค์ความรู้ การสร้างเครือข่าย และการเสริมพลังชุมชน เช่น

- พื้นที่น้ำยังดอนบน: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน, และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภูมิภาค กาฬสินธุ์-นครพนม สนับสนุนความรู้และการอนุรักษ์พันธุกรรมท้องถิ่น

- พื้นที่น้ำยังตอนกลาง: กลุ่มฮักแพงแบ่งปัน, กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ตำบลจุมจัง, และกลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านบุงคล้า หมู่ 5 มีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและพัฒนาเกษตรยั่งยืน
- พื้นที่น้ำยังตอนล่าง: เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอารยะฟาร์ม ทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้และสาธิตการผลิตข้าวเก่า
- ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้ทรงคุณวุฒิ มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเก่าที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ วิธีการเก็บเมล็ดพันธุ์และการรักษาคุณภาพพันธุ์ เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของการผลิต รวมทั้งสร้างความเชื่อมั่นและแรงบันดาลใจ ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่เห็นตัวอย่างจริงของความสำเร็จในการปลูกข้าวเก่า และกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มและขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับชุมชน

5. ชุมชนและผู้นำชุมชน ชุมชนท้องถิ่นถือเป็นฐานสำคัญของโครงการ เนื่องจากได้รับผลกระทบเชิงบวกโดยตรงทั้งด้านสิ่งแวดล้อม (ลดการใช้สารเคมี อนุรักษ์ดินและน้ำ) และด้านสังคม (การสร้างงานและรายได้ที่มั่นคง) การสนับสนุนจากผู้นำและชุมชนจะทำให้โครงการได้รับการยอมรับและต่อยอดได้อย่างยั่งยืน

6. สถาบันการศึกษาและนักวิชาการ ศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รวมถึงนักวิจัยผู้รับผิดชอบโครงการ มีบทบาทในการสร้างองค์ความรู้ วิจัยเชิงประจักษ์ และถ่ายทอดเทคนิคการเกษตรใหม่ๆ สู่เกษตรกร ตลอดจนพัฒนาฐานข้อมูลเชิงวิชาการเพื่อใช้ประกอบการกำหนดนโยบายในอนาคต

จากข้อมูลการสำรวจพบว่า ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่มมีบทบาทในการสนับสนุนที่แตกต่างกัน เมื่อวิเคราะห์เชิงลึกจะเห็นได้ว่าแต่ละกลุ่มมี **ค่านิยม (Values), ความสนใจ (Interests), อำนาจ (Power)** และ **ทรัพยากร (Resources)** ที่หลากหลาย การทำความเข้าใจในมิติเหล่านี้ถือเป็นประเด็นสำคัญ เพราะช่วยให้ผู้ดำเนินโครงการสามารถกำหนดกลยุทธ์การมีส่วนร่วมที่เหมาะสมและตอบสนองต่อบริบทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ใช้กรอบ **ค่านิยม-อำนาจ-ทรัพยากร (Values-Power-Resources: VPR Framework)** ร่วมกับ **Power-Interest Matrix** โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. กรอบ VPR (Values-Power-Resources Framework) กรอบ VPR มุ่งเน้นการทำความเข้าใจผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสามมิติหลัก ได้แก่

- **ค่านิยม (Values):** ความเชื่อ ความสนใจ หรือทัศนคติที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีต่อโครงการ เช่น เกษตรกรมองว่าข้าวเก่าเป็นทางเลือกในการสร้างรายได้ ขณะที่นักวิจัยมองว่าเป็นฐานองค์ความรู้ใหม่ (Reed et al., 2009)

- **อำนาจ (Power/Authority):** ความสามารถในการกำหนดทิศทาง สนับสนุน หรือขัดขวางการดำเนินโครงการ เช่น หน่วยงานรัฐระดับชาติและจังหวัดมีอำนาจเชิงนโยบายและงบประมาณ (Varvasovszky & Brugha, 2000)
- **ทรัพยากร (Resources):** ศักยภาพที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถนำมาใช้สนับสนุนโครงการ เช่น งบประมาณ บุคลากร ความรู้ เทคโนโลยี และเครือข่ายทางสังคม (World Bank, 2018)

กรอบ VPR จึงไม่เพียงช่วยระบุว่า “ใครเกี่ยวข้อง” แต่ยังอธิบายได้ถึง “ศักยภาพและแรงจูงใจ” ของแต่ละกลุ่ม (Eden & Ackermann, 1998)

2. Power-Interest Matrix เพื่อเพิ่มความชัดเจนในการกำหนดกลยุทธ์ กรอบ VPR จึงถูกนำมาผนวกกับ Power-Interest Matrix ซึ่งจำแนกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียออกตามสองมิติ ได้แก่

- **ระดับอำนาจ (Power):** ความสามารถในการมีอิทธิพลต่อผลลัพธ์ของโครงการ
- **ระดับความสนใจ (Interest):** แรงจูงใจหรือความห่วงใยที่มีต่อการดำเนินงานโครงการ

เมื่อวิเคราะห์ร่วมกัน จะสามารถจัดกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) **จัดการใกล้ชิด (Manage Closely):** ผู้มีอำนาจสูงและความสนใจสูง (2) **ทำให้พึงพอใจ (Keep Satisfied):** ผู้มีอำนาจสูงแต่ความสนใจต่ำ (3) **ให้ข้อมูลอย่างต่อเนื่อง (Keep Informed):** ผู้มีอำนาจต่ำแต่ความสนใจสูง (4) **ติดตาม (Monitor):** ผู้มีอำนาจและความสนใจอยู่ในระดับต่ำ

การวิเคราะห์เชิงผสมนี้ช่วยให้สามารถออกแบบกลยุทธ์การมีส่วนร่วม การสื่อสาร และการสร้างความร่วมมือได้ตรงกับศักยภาพและแรงจูงใจของแต่ละกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Bryson, 2004; Reed et al., 2009)

ตารางที่ 2 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

หน่วยงาน /องค์กร	ค่านิยม/ ความสนใจ	อำนาจ (Power/Authority)	ทรัพยากร (Resources)	ตำแหน่งใน Power-Interest Matrix	กลยุทธ์การจัดการ
เกษตรกรผู้ปลูกข้าวเก่า	<ul style="list-style-type: none"> เป็นวิถีการผลิตดั้งเดิม ผลตอบแทนต่ำ 	มีอิทธิพลต่ำในเชิงนโยบาย แต่มีบทบาทสูงเชิงปฏิบัติ	<ul style="list-style-type: none"> แรงงาน แปลงเกษตร(ที่ดิน) ประสบการณ์การเพาะปลูก 	Low Power – High Interest (Keep Informed)	ให้ข้อมูลและสนับสนุนการนำร่องอย่างต่อเนื่อง
หน่วยงานรัฐระดับนโยบาย (กรมทรัพยากรน้ำ)	<ul style="list-style-type: none"> ผลักดันเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เชื่อมโยงนโยบายชาติ 	สูงมาก กำหนดนโยบาย กำหนดงบประมาณ	<ul style="list-style-type: none"> งบประมาณ ความรู้ทางเทคนิค เป็นผู้นำในการประสานความร่วมมือกับ boundary stakeholder 	High Power – High Interest (Manage Closely)	ประสานงานใกล้ชิด รายงานผลสม่ำเสมอ
หน่วยงานรัฐท้องถิ่น	สนใจการพัฒนาพื้นที่และเศรษฐกิจจังหวัด สนับสนุนเกษตรกรและเศรษฐกิจฐานราก	ปานกลาง <ul style="list-style-type: none"> มีบทบาทบูรณาการและกำหนดนโยบายเชิงพื้นที่ มีอำนาจสนับสนุน 	<ul style="list-style-type: none"> งบประมาณจังหวัด ข้อมูลเกษตรกรเครือข่ายชุมชน ความรู้เทคนิค 	Medium Power – High Interest	<ul style="list-style-type: none"> เชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์จังหวัด จัดเวทีบูรณาการ ทำให้เห็นผลเชิงเศรษฐกิจและสังคม ร่วมปฏิบัติในพื้นที่ ให้การ

หน่วยงาน /องค์กร	ค่านิยม/ ความสนใจ	อำนาจ (Power/Authority)	ทรัพยากร (Resources)	ตำแหน่งใน Power-Interest Matrix	กลยุทธ์การจัดการ
		นและ กำกับ การ ปฏิบัติใน พื้นที่			สนับสนุนเชิง เทคนิคและ การรวมกลุ่ม
องค์กร ปกครอง ส่วน ท้องถิ่น	พัฒนาคุณภาพ ชีวิตประชาชน ในพื้นที่	ปานกลาง- อำนาจในการ บริหารท้องถิ่น	<ul style="list-style-type: none"> งบประมาณ ท้องถิ่น เครือข่ายชุมชน 	High Power – Low Interest (Keep clients Satisfied)	ชี้ให้เห็นประโยชน์ เพื่อผลักดันให้ การสนับสนุนการ ปลุกเข้ากำเข้าสู่ แผนท้องถิ่น
เครือข่าย ภาค ประชา สังคม	เน้นการ ขับเคลื่อน เกษตรยั่งยืน การอนุรักษ์ พันธุกรรม ท้องถิ่น การ เสริมพลังชุมชน และความยั่งยืน ของ	มีอิทธิพลน้อยถึง ปานกลาง ในเชิง เครือข่ายและการ สร้างความ ตระหนัก	<ul style="list-style-type: none"> เครือข่ายสมาชิก ทีมวิทยากร องค์ความรู้และ ประสบการณ์ ภาคสนาม 	Low Power – High Interest (Keep Informed)	ควรให้ข้อมูลและ เชื่อมโยงเครือข่าย อย่างต่อเนื่อง พร้อมสนับสนุน กิจกรรมการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้
ชุมชนและ ผู้นำชุมชน	เป็นวิถีดั้งเดิม ความมั่นคงชีวิต ความเข้มแข็ง ของชุมชน	ปานกลาง มี บทบาทสำคัญใน การสร้าง การมีส่วนร่วม ความชอบธรรม ทางสังคม	<ul style="list-style-type: none"> ความร่วมมือของ สมาชิกชุมชน ความไว้วางใจ ทุนทางสังคม 	Medium Power – High Interest	เน้นการมีส่วนร่วม สร้างเวที ประชาคม และ เสริมบทบาทผู้นำ ท้องถิ่นเพื่อขยาย ผล

หน่วยงาน/องค์กร	ค่านิยม/ความสนใจ	อำนาจ (Power/Authority)	ทรัพยากร (Resources)	ตำแหน่งใน Power-Interest Matrix	กลยุทธ์การจัดการ
ภาควิชาการ	สร้างองค์ความรู้ใหม่ ถ่ายทอดเทคนิค	ปานกลาง มีอำนาจเชิงวิชาการและการชี้แนะเชิงข้อมูล	<ul style="list-style-type: none"> งานวิจัย ข้อมูลเชิงประจักษ์ เครือข่ายนักวิจัย 	Low Power – High Interest (Keep Informed)	ร่วมมือในงานวิจัย สนับสนุนข้อมูลเชิงวิชาการ และใช้เป็นหลักฐานเชิงนโยบาย

การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียชี้ว่า เกษตรกรคือกลุ่มหลักในการขับเคลื่อนโครงการเพาะปลูกข้าวกล้า แต่ความท้าทายสำคัญคือ “ผลตอบแทนต่ำ” จากการเพาะปลูกในปัจจุบัน หากไม่มีแรงจูงใจด้านรายได้ เกษตรกรอาจไม่เห็นคุณค่าที่จะปรับเปลี่ยนสู่เกษตรที่ยืดหยุ่นต่อสภาพภูมิอากาศ หน่วยงานรัฐทั้งระดับนโยบายและท้องถิ่น จึงต้องเข้ามามีบทบาทในการหนุนงบประมาณ การเชื่อมโยงตลาด และการสร้างกลไกจูงใจ

ภาคประชาสังคมช่วยเสริมด้วยเครือข่ายและกิจกรรมการเรียนรู้ แต่ยังคงจำกัดด้านทรัพยากร ชุมชนและผู้นำท้องถิ่นเป็นฐานทางสังคมสำคัญที่ทำให้โครงการได้รับการยอมรับ แต่ต้องระวังการพึ่งพาผู้นำเพียงไม่กี่คน ขณะที่ภาควิชาการแม้มีข้อมูลวิจัยและองค์ความรู้ แต่ความท้าทายคือการทำให้อินโฟลว์เหล่านี้สามารถแปลงเป็นมาตรการหรือโมเดลการผลิตที่เกษตรกรใช้ได้จริง

ข้อเสนอแนะ ได้แก่ (1) พัฒนาโมเดลการผลิตข้าวกล้าที่เพิ่มผลผลิตและลดต้นทุน เพื่อแก้ปัญหาผลตอบแทนต่ำ พัฒนาเมล็ดพันธุ์ที่ช่วยให้ผลตอบแทนสูง (2) ส่งเสริมช่องทางการตลาด เช่น การสร้างตราสินค้า และเชื่อมโยงกับตลาดสุขภาพหรือเกษตรอินทรีย์ (3) ผลักดันการบรรจุข้าวกล้าในแผนพัฒนาพื้นที่และแผนอาหารปลอดภัยระดับชาติ (4) สนับสนุนภาคประชาสังคมและชุมชนให้มีทรัพยากรและคนรุ่นใหม่เข้ามาต่อยอด (5) ทำให้งานวิจัยเชิงวิชาการกลายเป็นนโยบายและมาตรการที่จับต้องได้ ทั้งหมดนี้จะช่วยให้ข้าวกล้าไม่เพียงเป็นพืชทางเลือก แต่เป็นพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรและชุมชนสามารถพึ่งพาได้อย่างยั่งยืน

4. การวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของการดำเนินโครงการเข้ากับแผนการประเมินด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (ESMP) และแผนด้านความเท่าเทียมระหว่างเพศ (Gender Action Plan)

โครงการเพาะปลูกข้าวกล้าตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่เชื่อมโยงมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันอย่างบูรณาการ โดยโครงการนี้มีได้มุ่งหวังเพียงการสร้างรายได้หรือเพิ่มผลผลิตแก่เกษตรกรเท่านั้น หากแต่ยังให้ความสำคัญ

กับการอนุรักษ์พันธุ์พืชท้องถิ่น การรักษาสมดุลของระบบนิเวศในพื้นที่ลุ่มน้ำ และการเสริมสร้างศักยภาพของเกษตรกรและชุมชนให้สามารถปรับตัวต่อความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศได้อย่างยั่งยืน (IPCC, 2014; FAO, 2017)

ในระดับสากล โครงการเพาะปลูกข้าวกำลังสอดคล้องกับ Environmental and Social Policy (ESP) ของกองทุนการปรับตัว (Adaptation Fund) นโยบายนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบในการประเมินและจัดการความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมและสังคมที่อาจเกิดจากการดำเนินโครงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ESP เน้นทั้งการป้องกันผลกระทบเชิงลบ (do no harm) และ เสริมสร้างผลประโยชน์เชิงบวก (do good) ให้แก่ชุมชนและระบบนิเวศ (Adaptation Fund, 2016) โดยมี หลักการสำคัญ 15 ข้อ ที่ครอบคลุมมิติด้านกฎหมาย สิทธิมนุษยชน ความเท่าเทียมทางเพศ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการปกป้องสุขภาพของชุมชน ได้แก่ การปฏิบัติตามกฎหมาย ความเท่าเทียมและการเข้าถึง การคุ้มครองกลุ่มเปราะบาง สิทธิมนุษยชน ความเท่าเทียมทางเพศ สิทธิแรงงาน สิทธิชนพื้นเมือง การตั้งถิ่นฐานใหม่โดยไม่สมัครใจ การปกป้องถิ่นที่อยู่อาศัย ธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การป้องกันมลพิษและใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ สุขภาพสาธารณะ มรดกทางวัฒนธรรม และการอนุรักษ์ดินและที่ดิน (Adaptation Fund, 2016)

โครงการเพาะปลูกข้าวกำลังมีความสอดคล้องกับหลายหลักการของ ESP ดังนี้:

- (1) **การป้องกันมลพิษและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ** การลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร และส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ช่วยลดความเสี่ยงด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ตรงกับหลักการ Pollution Prevention and Resource Efficiency
- (2) **การอนุรักษ์ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพ** โครงการเน้นการใช้พันธุ์ข้าวเก่าท้องถิ่นที่มีความทนทานและมีคุณค่าทางโภชนาการสูง ส่งเสริมการหมุนเวียนพืชและการฟื้นฟูดิน ซึ่งตอบสนองหลักการ Conservation of Biological Diversity และ Land and Soil Conservation
- (3) **ความเท่าเทียมทางเพศและการมีส่วนร่วมของกลุ่มเปราะบาง** โครงการให้ความสำคัญกับบทบาทของสตรีและกลุ่มเปราะบางในการเข้าถึงกิจกรรมฝึกอบรมและแปลงสาธิต โดยตั้งเป้าให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมอย่างน้อยร้อยละ 50 สอดคล้องกับหลักการ Gender Equality and Women's Empowerment
- (4) **การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน** การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในทุกขั้นตอนของโครงการ เป็นไปโดยสมัครใจ และมีกลไกรับฟังความคิดเห็นอย่างโปร่งใส ซึ่งตรงกับหลักการ Human Rights และ Access and Equity

สำหรับกรอบ นโยบายด้านความสัมพันธ์หญิงชาย (Gender Policy: GP) และแผนปฏิบัติการด้าน เพศภาวะ (Gender Action Plan: GAP) ของ Adaptation Fund กำหนดหลักการที่ชัดเจนว่าทุกโครงการ

ต้องดำเนินงานบนฐานของ ความเท่าเทียม (equality) และความเป็นธรรม (equity) ทั้งนี้ GP/GAP เน้นการดำเนินการสองมิติ ได้แก่ (i) การป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบเชิงลบที่อาจสร้างความเหลื่อมล้ำทางเพศ (do no harm) และ (ii) การส่งเสริมการเสริมพลังสตรี (do good) เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ยั่งยืน (Adaptation Fund, 2021; 2022) แนวคิดดังกล่าวทำให้ทุกโครงการต้องมีการ ประเมินด้านเพศ (Gender Assessment), บูรณาการเพศในกิจกรรมทุกขั้นตอน, และ ติดตามผลด้วยตัวชี้วัดแยกตามเพศ (sex-disaggregated indicators) (Adaptation Fund, 2021; 2022)

โครงการเพาะปลูกข้าวกำลังสอดคล้องกับกรอบ GP/GAP ในหลายมิติ ดังนี้

- (1) **การเข้าถึงและการมีส่วนร่วม (Access and Participation)** โครงการกำหนดให้มีการมีส่วนร่วมของสตรีอย่างน้อยร้อยละ 50 ในกิจกรรมแปลงสาธิตและการฝึกอบรม สิ่งนี้ช่วยสร้างโอกาสที่เท่าเทียมในการเข้าถึงความรู้ เทคโนโลยี และทรัพยากรทางการเกษตร ตรงกับหลักการของ GAP ที่กำหนดให้การมีส่วนร่วมต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงไม่ใช่เพียงเชิงสัญลักษณ์
- (2) **การเสริมพลังสตรี (Women's Empowerment)** โครงการส่งเสริมให้สตรีไม่เพียงเป็นผู้ปฏิบัติในไร่นา แต่ยังมีบทบาทในการตัดสินใจ ทั้งในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและกลไกการบริหารจัดการท้องถิ่น การเปลี่ยนผ่านบทบาทนี้ช่วยยกระดับจากการมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติ ไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจ และโครงสร้างตามที่ GAP มุ่งหวัง
- (3) **สุขภาพและความปลอดภัย (Health and Safety)** การลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรช่วยลดภาระที่สตรีซึ่งมักมีบทบาทเป็นแรงงานหลักในครัวเรือนและแปลงนาได้รับผลกระทบโดยตรงจากสารพิษทางการเกษตร มาตรการนี้สอดคล้องกับแนวทางของ GAP ที่ให้ความสำคัญกับการปกป้องสุขภาพของสตรีและกลุ่มเปราะบาง
- (4) **เศรษฐกิจและรายได้ (Economic Empowerment)** การพัฒนาข้าวกล้าเป็นสินค้าเชิงคุณค่า (value-added product) เปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทในห่วงโซ่การผลิต การแปรรูป และการตลาด ซึ่งไม่เพียงเพิ่มรายได้ แต่ยังส่งเสริมบทบาทของสตรีในฐานะผู้ประกอบการในท้องถิ่น ตอบสนองต่อเป้าหมาย GAP ที่ต้องการลดช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างเพศ

ความท้าทายที่ต้องพิจารณา

แม้โครงการจะมีแนวโน้มตอบสนองต่อ Gender Policy และ GAP ได้อย่างชัดเจน แต่ยังคงมีความท้าทายที่ต้องจัดการ เช่น **โครงสร้างอำนาจทางสังคมที่ฝังรากลึก** บทบาทผู้นำในชุมชนยังคงเป็นของบุรุษเป็นหลัก การเปลี่ยนผ่านให้สตรีมีบทบาทเชิงนโยบายและการตัดสินใจต้องใช้เวลาและการสนับสนุนต่อเนื่อง **ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและเวลา** ภาระงานครัวเรือนของสตรีอาจเป็นอุปสรรคต่อการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างเต็มที่ เป็นต้น

การดำเนินโครงการเพาะปลูกข้าวกำลังสะท้อนการบูรณาการหลักการด้านเพศของ Adaptation Fund ทั้งในเชิงการมีส่วนร่วม การเสริมพลังสตรี และ การสร้างผลประโยชน์ร่วม ด้านสุขภาพและเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้โครงการสามารถเป็นกรณีศึกษาด้าน gender-transformative adaptation ได้อย่างสมบูรณ์ จำเป็นต้องเสริมกลไกสนับสนุนในระดับโครงสร้าง เช่น การสร้างผู้นำสตรีในชุมชน การพัฒนาตลาดที่เข้าถึงผู้หญิง และการจัดเก็บข้อมูลเชิงเพศเพื่อรายงานผลได้อย่างเป็นระบบ

ในระดับโลก โครงการเพาะปลูกข้าวกำลังสามารถเชื่อมโยงกับ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ได้หลายข้อ โดยเฉพาะ SDG 2: Zero Hunger ที่มุ่งสร้างความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการส่งเสริมพันธุ์พืชที่ทนทานและมีคุณค่าทางโภชนาการสูง SDG 5: Gender Equality ผ่านการเสริมสร้างบทบาทของผู้หญิงในภาคเกษตร SDG 12: Responsible Consumption and Production โดยการลดการใช้สารเคมีและสนับสนุนการผลิตที่ปลอดภัย และ SDG 13: Climate Action ผ่านการสร้างระบบเกษตรที่สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (United Nations, 2015)

ในระดับประเทศ โครงการเพาะปลูกข้าวกำลังมีความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี(พ.ศ. 2561–2580) โดยเฉพาะยุทธศาสตร์ด้านการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ซึ่งเน้นการสร้างระบบการผลิตที่ยั่งยืนและไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งยังสอดคล้องกับแผนปฏิบัติการด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของประเทศไทย (พ.ศ.2561-2580) ที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวของเกษตรกรและชุมชน (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561) อีกทั้งยังเชื่อมโยงกับ แผนแม่บทความหลากหลายทางชีวภาพ ที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์พันธุ์พืชท้องถิ่นและความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน

กล่าวโดยสรุป โครงการเพาะปลูกข้าวกำลังเป็นกรณีตัวอย่างที่สะท้อนการบูรณาการนโยบายสิ่งแวดล้อม สังคม และเพศในทุกระดับอย่างสมบูรณ์ โดยสอดคล้องกับ ESP และ GP/GAP ของ Adaptation Fund, SDGs, และ ยุทธศาสตร์ชาติของไทย โครงการนี้มีได้เป็นเพียงกิจกรรมเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิต แต่เป็นแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน มุ่งสร้างความมั่นคงทางอาหาร ความเท่าเทียมทางสังคม และการปกป้องสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน ความสำเร็จของโครงการจึงมีศักยภาพที่จะเป็นต้นแบบสำหรับการขับเคลื่อนการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของชุมชนเกษตรกรรมทั้งในระดับประเทศและภูมิภาค

5. โอกาสและความท้าทายของการเพาะปลูกข้าว

จากการได้ลงพื้นที่สอบถามความคิดเห็นของเกษตรกรนาร่อง และผู้ประสานงาน พบข้อมูลที่สำคัญและได้สรุปเป็นประเด็นโอกาสและความท้าทายในการปลูกข้าว ดังนี้

โอกาส

1. **ความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศ** ชาวบ้านมีความเห็นสอดคล้องกันว่าข้าวกำลังมีคุณสมบัติทนแล้งและทนน้ำท่วม จึงเป็นพืชที่มีศักยภาพสูงในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และสามารถใช้เป็น “พืชทางเลือก” เพื่อเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2. **บทบาทผู้นำของเกษตรกร** การดำเนินงานนำร่องชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการสามารถพัฒนา ศักยภาพขึ้นมาเป็นแกนนำในการจัดการความรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ และสร้างแรงบันดาลใจให้กับ เกษตรกรรายอื่นได้
3. **การต่อยอดเชิงเศรษฐกิจ** ชาวอำเภอไม่เพียงแต่สามารถจำหน่ายเป็นผลผลิตขั้นต้น แต่ยังสามารถต่อยอด ไปสู่ผลิตภัณฑ์แปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า เช่น ผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อสุขภาพ ขนม แป้ง หรือผลิตภัณฑ์สมุนไพร และความงาม ซึ่งช่วยขยายตลาดและสร้างรายได้เสริมให้ชุมชน

ความท้าทาย

1. **ผลผลิตต่อไร่ต่ำและพันธุ์ไม่เสถียร** แม้ชาวอำเภอจะมีคุณสมบัติทนทานแต่กลับมีผลผลิตต่อไร่ต่ำ อีกทั้งพันธุ์ข้าวยังไม่คงที่และมีความหลากหลายสูง การคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ ตลอดจนการเก็บ รักษาเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพ จึงเป็นภารกิจสำคัญที่ต้องดำเนินการต่อเนื่อง
2. **ข้อจำกัดด้านแรงงาน** การทำนาชาวอำเภอต้องอาศัยความประณีตและการดูแลรักษาที่ใกล้ชิด ขณะที่ปัจจุบัน ชุมชนกำลังประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคต่อการขยายผลในระยะ ยาว
3. **การสร้างแรงจูงใจเชิงเศรษฐกิจ** ผลตอบแทนที่ต่ำอาจทำให้เกษตรกรลังเลที่จะลงทุนปลูกข้าวอำเภอ ในระยะยาว หากไม่มีการสนับสนุนด้านตลาดและกลไกจูงใจ เช่น ราคาที่เหมาะสม การสร้างแบรนด์ หรือการรับรองมาตรฐานสินค้า

การเพาะปลูกข้าวอำเภอจึงมีทั้งศักยภาพและข้อท้าทายที่ต้องจัดการอย่างรอบด้าน โอกาสสำคัญอยู่ที่ความ ทนทานต่อสภาพอากาศและศักยภาพในการต่อยอดเชิงเศรษฐกิจ ขณะที่ความท้าทายหลักคือผลผลิตที่ต่ำ ข้อจำกัด ด้านแรงงาน และการสร้างแรงจูงใจทางการตลาด ดังนั้น แนวทางพัฒนาที่เหมาะสมควรมุ่งเน้นการวิจัยและ ปรับปรุงพันธุ์ข้าวอำเภอ การเสริมสร้างศักยภาพของเกษตรกรให้เป็นผู้ประกอบการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาตลาด เพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- Adaptation Fund. (2016). *Environmental and social policy*. Adaptation Fund Board.
- Adaptation Fund. (2021). *Gender policy and gender action plan (Annex 4 to OPG)*. Adaptation Fund Board.
- Adaptation Fund. (2022). *Guidance document for implementing entities on compliance with the Adaptation Fund gender policy*. Adaptation Fund Board.
- Bryson, J. M. (2004). What to do when stakeholders matter: Stakeholder identification and analysis techniques. *Public Management Review*, 6(1), 21–53.
<https://doi.org/10.1080/14719030410001675722>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2017). *Climate-smart agriculture sourcebook*. FAO.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2014). *Climate change 2014: Impacts, adaptation, and vulnerability*. Cambridge University Press.
- Reed, M. S., Graves, A., Dandy, N., Posthumus, H., Hubacek, K., Morris, J., ... & Stringer, L. C. (2009). Who's in and why? A typology of stakeholder analysis methods for natural resource management. *Journal of Environmental Management*, 90(5), 1933–1949.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2009.01.001>
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2561). *แผนปฏิบัติการด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของประเทศไทย (พ.ศ. 2561–2580)*. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). *ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561–2580)*. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ภาคผนวก

รายชื่อเกษตรกร

พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน ตำบลสายนาวัง อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์

1. นายอำนาจ วิชาศรี	แปลงสาธิตหลัก	1 ไร่
2. นายประยูง ฐปัญญา	แปลงเครือข่าย	2 ไร่
3. นายสถิต คะโยธา	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
4. นายवास กุตรระแสง	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
5. นายศราวดี ภูดี	แปลงเครือข่าย	1 ไร่

จำนวนเกษตรกร 5 ราย รวมเนื้อที่การผลิตทั้งสิ้น 6 ไร่

พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลาง ตำบลจุมจัง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

1. นางรัตนภรณ์ ลือฉาย	แปลงสาธิตหลัก	1 ไร่
2. นางพงษ์ สุสาระโพธิ์	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
3. นางพันทนา ทะศรีโพธิ์	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
4. นางบุญสุข ศิรินุพงษ์	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
5. นายสายัญ โสระธิวา	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
6. นายบรรลุ ศรีอำคา	แปลงเครือข่าย	1 ไร่

จำนวนเกษตรกร 6 ราย รวมเนื้อที่การผลิตทั้งสิ้น 6 ไร่

พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง ตำบลวังหลวง อำเภอสหัสภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

1. นายอาญาสิทธิ์ เหล่าชัย	แปลงสาธิตหลัก	1 ไร่
2. นางพรรณณี เชษฐสิงห์	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
3. นางดวงจันทร์ แสงบุตร	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
4. นายเสนี เสมานู	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
5. นางบุญเรือง นามือรักษ์	แปลงเครือข่าย	1 ไร่
6. นายบุญเลิศ ศรีสุระ	แปลงเครือข่าย	1 ไร่

จำนวนเกษตรกร 6 ราย รวมเนื้อที่การผลิตทั้งสิ้น 6 ไร่